

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

H. F. Petersen:

Andreas Jacob Henneberg

Niels Beyer Hostrup:

Nogle minder

H. Vad Thomsen:

Er par spillemandsbøger fra Barsø

Børge L. Barløse:

Sindelag ved sydgrænsen

Glimt fra svundne tider

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:
Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev
Overlærer Chr. Stenz' adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

NUMMER 5 · 1. MAJ 1961 · 37. ÅRGANG

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

afholder

ÅRSMØDE

søndag den 28. maj kl. 14

på Teaterhotellet i Sønderborg

D a g s o r d e n :

1. Beretning.
2. Regnskab.
3. Beretning og regnskab for Sønderjysk Månedsskrift.
4. Valg af 3 styrelsesmedlemmer (efter tur afgår Olav Christensen, Troels Fink og Peter Kr. Iversen).
5. Eventuelt.

Efter årsmødet taler lektor Karl Clausen (med demonstrationer) om »Sangen i Sønderjylland – Forholdet mellem de litterære kilder og den nutidige folketradition«.

Styrelsen.

Andreas Jacob Henneberg

– en løsgænger indenfor den sydslesvigske pietisme

Af pastor H. F. Petersen, Satrup

»Det er mig vanskeligt at sige noget vist derom (pietismen), såsom det synes, at alle de, som gemenligen befattes under dette navn, er ikke ét slags folk«.

(Ludvig Holberg: Epistel 228)

Det lutherske kirkeliv med evangeliet og det almindelige præstedømme som banner måtte naturligt få et personligt og delvis subjektivistisk præg. På Luthers tid var det især lægfolk, som kæmpede en ihærdig kamp mod lunkenheden indenfor den almindelige kirke, men i den så hårdt smædede ortodokse tidsperiode var der også mange gejstlige, som indså, at ikke blot den rene lære, men et ægte kristenliv måtte fremmes.

Endnu mere brændende blev spørgsmålet, da den nye livsbevægelse, pietismen, brød frem og i begyndelsen fik tilslutning fra ukirkelige og antikirkelige løsgængere, på hvem kirkemanden Speners tanker om et aktivt kristenliv og forsamlinger ved siden af de offentlige gudstjenester måtte virke dragende.

Også i Sydslesvig kom pietismen til at ligne en broget, undertiden grumset strøm med mange slags personligheder, som mange gange var åndelig prægede af deres personlige skæbne og ofte kom til at få betydning for det almindelige kirkeliv i en eller anden retning, selv om de måske bragte uro med sig, hvor de kom.

Nedenfor skal fortælles om en sådan kristelig løsgænger, som indenfor det pietistiske lægfolk blev en foregangsmand i arbejdet for fattige og forældreløse. I Husum kaldte andenpræsten ham en »crassus og inveteratus (indgroet) fanaticus«, medens førstepræsten omtalte ham som en gudfrygtig skolemester.

Andreas Jacob Henneberg, om hvem der ikke tidligere er skrevet, er født i byen Alfelt (Hildesheim stift) som søn af kvartermester *Johann Henneberg* (død før 1705) og N.N. (død i Frederikstad ved Ejderen 16. sept. 1708). Oprindelig var han skrædder, men han gav sig af med lærergering, bl. a. i Holzhausen (Waldeck) og Wernigerode, hvorfra han skal

være bleven fordrevet på grund af »fanaticismus« (yderliggående pietisme?).

Kort efter 1700 dukker han op i Frederikstad, holder gudelige forsamlinger i sit hus og, hvad værre var, giver husly for folk, som søgte et fritstød af religiøse grunde, f. eks. for sin bror, stud. teol. *Georg Henneberg*. Denne var bleven landsforvist fra det lyneborgske område og havde slået sig ned i Frederikstad, giftede sig 1705 og passede nu i ca. 5 år den lille luth. skole for pastor *Johannes Steinhammer*. Han selv var gift med Anna Christina Plazzer, med hvem han i Frederikstad fik børnene Christina Elisabet (1708) og Georg Immanuel (1710). Hustruen begravedes 6. dec. 1722 sammesteds. Blandt sønnens faddere var *Georg Bernhard v. Wilden*, amtmand i det hannoverske, og jomfru Marie Margaret Bielmant i Wolfenbüttel, hvilket tyder på, at Henneberg holdt forbindelsen vedlige med gamle venner og formående bekendte. De rigtige pietister holdt trolig sammen uanset standsforskel, i en samlet front mod anderledes tænkende.

Fra Frederikstad flyttede Henneberg en tid til Husum, hvor magister *Johann Melchior Krafft*, den selvbevidste og pietistiske førstepræst og modstander af generalsuperintendent *Thomas Clausen*, tog ham under sin beskyttelse og ansatte ham som degn i klosterkirken og fattigskolemester med borgmester *Ipsens* billigelse. Da andenpræsten, *Adolph Josias Hollander*, og trediepræsten, *Johann von Strassen*, som begge levede i ufordragelighed med Krafft, satte sig imod dennes egenmægtige ansættelse af en efter deres mening berygtet mand som Henneberg, opstod der et sådant røre, at generalsuperintendenten måtte tage affære og forlange en redegørelse fra begge parter.

Hollander oplyser i sin indberetning af 24. juli 1721, at Henneberg nu i 7 år i Husum havde været berygtet som vranglærer. Han havde huset *Alberti*, som var forvist fra »disse lande«, og fanatikere, der var bortviste fra byen Slesvig, foruden de to såkaldte »inspiranter« (= inspirerede, betegnelse for sådanne, som regnede sig for at være åndens særlige redskaber), ved navn *Claus Hatje* og *Volqvart Martensen*. Han havde forsvaret sidstnævnte, som havde udgivet sig for en ny profet, og den david-joristiske sekt samt socinianerne og kvækerne. *Maximilian Danks* »Donner Posaune« havde han sammenlignet med profeten Esajas og anset *Jacob Bøhme* for at være Guds udvalgte redskab. I Nystaden havde han desuden holdt hemmelige konventikler.

Han selv, *Hollander*, havde allerede et år tidligere »på embeds vegne og efter guddommelig befaling (Acta 20, 28–31; Fil. 3, 2 og 2. Thess. 3, 14) i henhold til kirkeforordningen af 1646 samt hertugens forordning 22/6 1711 indberettet sagen om denne »udlænding« til kongen, men den gang var Henneberg pludselig rejst bort med alt sit gods (»mit Sack und Pack«) og overkonsistoriet havde svaret ham, at omtalte nu var borte og

vel ikke ville komme tilbage, hvormed han så havde stillet sig tilfreds. Imidlertid måtte han nu, da Henneberg var vendt tilbage og havde genoptaget sin virksomhed («die vorige functiones»), føle sig forpligtet til at indberette dette til Clausen og bede ham tage under kristelig overvejelse, om et sådant menneske kunne tåles som skolelærer og degn i vor kirke. Ganske vist holdt han sig udvortes til vor lære og kirke, »ligesom de nye fanatikere altid gør, indtil deres forment Kristi riges frembrud nærmer sig.«

Først anfører han nogle udtalelser, som hans bror, kapellan i Sørup, *Daniel Hinrich Hollander*, var fremkommet med under et besøg hos ham i ugen efter 13. søndag efter trinitatis, da han også besøgte Krafft. Henneberg havde været lærer i Waldeck, men var kommet i mistanke under den Butlarske sekts ophold sammesteds og havde måttet tage sin afsked.

Dernæst refererede han nogle udsagn, som *Volquart Martensen* havde fremsat, da Husum magistrat havde forhørt denne angående Hennebergs meninger: Adam havde han i tilslutning til *Jacob Böhme* og pastor *Steinhammer* i Frederikstad erklæret at have kunnet forplante menneskeslægten ud af sig selv. Om anden trosartikel havde han sagt, at Jesus ikke var lige så stor som Gud, idet Jesus siger: »Faderen er større end jeg«. Dernæst havde han hævdet, at han ikke kunne dø saligt alene på Kristi fortjeneste, hvormed alle gudløse trøstede sig; der hørte mere til end den. Hvilket? Dertil havde han sagt: hvis jeg siger det, bliver du vred. Det athanasianske symbol var ikke skriftmæssigt. Universiteterne var fra djævelen, og derfra kommer kun djævelskab; det kunne man bare spørge mag. *Krafft* om. Da han var bleven spurgt, hvor så de lærde folk, f. eks. gode præster, kom fra, havde han svaret, at det skulle Helligånden nok sørge for.

Henneberg anerkendte kun tre præster i omegnen som redelige: magister *Krafft*, pastor *Steinhammer* og pastor *Krohn* i St. Annen (syd for Frederikstad). Præsterne måtte ikke være så stivsinde; i den første kirke havde dette været en skam. Barsedåben var ikke nødvendig, havde han erklæret. *Kvækerne* kunne blive salige uden ord, dåb og nadver. De havde noget højere. I nadveren er Kristus kun til stede med sit legeme og sit blod for bodfærdige. De ubodfærdige får kun brød og vin. Maximilian Dank, en ny profet, havde skrevet en ny profeti, kaldt Tordenbasunen, hvori han forkynder Babels fald og Sions befrielse; han kan sammenlignes med profeten Esajas.

Man kan blive omvendt eller oplyst uden Guds ord. Når man læser Biblen, skal man ikke tage det, der står, efter selve bogstaven. Man kan heller ikke være sikker på sin salighed. Kirkegang er ikke nødvendig for dem, som har godt begreb om kristendommen, og derfor burde man ikke så hårdt tvinge nogen til at gå i kirke. Det var heller ikke nødvendigt at blotte sit hoved, når Jesu navn nævntes, fordi man ikke bad knælende.

Ligeledes havde vidnet *Hans Edlefsen* set Henneberg åbne Biblen med begge sine tommelfingre og påstå, at det bibelsted, øjet faldt på, gjaldt én selv, samt at han havde skrevet bibelsteder op på nogle sedler, puttet dem i en potte og så ladet de tilstedeværende tage et »sprog«. En mand ved navn *Wüsthof* mente, at Henneberg vel havde huset de kvækere, som var bleven forjaget fra Slesvig, et halvt års tid.

Stor vægt lagde *Hollander* på en samtale, han den 1. sept. året i forvejen havde haft med skrædder *Johann Hinrich Bohte*, som havde haft megen omgang med Henneberg. Bohte fortalte bl. a., at Henneberg havde udtalt, at Adam var falden to gange, idet det allerede var synd, at han havde set sig om efter en medhjælp, og at man også skal blive salig ved hellige gerninger. Når man er under renselse, må man bøde mange år for et års ondskab. Kvækerne hørte til de bedste religioner; de levede som apostlene. Til oplysningen eller omvendelsen kunne foruden Guds ord også ofte åbenbaringer hjælpe. Om Davidjoriterne havde Henneberg intet fortalt ham, man han holdt sig ofte til dem. De udvalgte, havde Henneberg sagt, kunne gøre, hvad de vil, og det skader dem ikke; de ikke-udvalgte kunne gøre så meget godt, som de vil, og alligevel gavner det dem ikke. Henneberg omgikkes også meget med *Claus Hatje*. I Holzhausen i Waldeck havde han på grund af sine anskuelser været stævnet for konsistoriet nogle gange. Da inspiranterne fra Schwarzenau for nogle år siden var i byen, logerede de to nætter hos Henneberg. De fortalte, at de havde fået lov til at rejse hjemme fra for at rejse til ham. Om deres ophold hos Henneberg vidste magister *Krafft* besked, da han havde besøgt dem. De kom 30. dec. 1716 og rejste igen nytårsdag.

Luthers lille katekismus lod Henneberg de små børn læse, men ikke lære udenad; de store børn derimod lod han lære evangelierne udenad. Da tobakspindersvenden kom i uro, gik han til Henneberg. Man kunne nok holde de ti bud, for det måtte være en underlig far, som ville lægge større byrder på sine børn, end de kunne bære. »Det har *Fridrich Møller*, den forrige skarpretters bror, også hørt.«

Endvidere vedlagde *Hollander* en afskrift af den tidligere (gottorpske) generalsuperintendent *Mublius'* vidnesbyrd om *Alberti*, som havde holdt sine sekteriske sammenkomster i Hennebergs hus i Frederikstad: *Alberti* forkastede vor kirkes lære og ceremonier og holdt private gudstjenester, hvorved han forvirrede og foragede. Da han ville tage fast ophold i Frederikstad, måtte han udvises og fjernes som den forargelse og forfører han var.

For det femte anførtes en udvisningsordre af 26. januar 1703 fra den kurfyrstelige braunschweig-lyneborgske kansler og rådene i Hannover, hvorefter *Christoph Hochmann von Hochenau*, *Georg Henneberg* og *Johann Carl Philip* landsforvist fra den næste dag at regne.

Som 6. punkt fulgte nogle interessante udtalelser om Hennebergs virksomhed som lærer i Husum: brygger *Johann Hansen* anmeldte i fastetiden sin afdøde brors datter, Anna Johansen, til konfirmandundervisning og forsikrede da, at hun havde gået i skole hos Henneberg indtil sit 13. år; i den tid havde hun ikke fået lært Luthers lille katekismus. Ligeledes havde bogbinder *Heckel* indrømmet overfor præsten, at hans børn havde glemte katekismen under skolegangen hos Henneberg. Om det så skyldtes vrangvilje eller forsømmelighed, kunne han ikke sige, da Henneberg »jo havde så meget for«. Snedker *Belandt*, Hennebergs nabo, som kun boede adskilt ved en væg fra ham, havde flere gange hørt ham katekisere og spørge om, hvor mange hovedstykker der var i katekismen, men der var ikke terpet Luthers lille katekismus.

I følge Hennebergs sagførers påstand den 26. okt. 1719 havde Henneberg efter eget sigende allerede før Hollanders tid, nemlig i omtrent 6 år været skammelig spottet og bagtalt i Husum af ildesindede gemytter, der havde påduttet ham vranglære, så han ikke blot var kommet i vanry hos alle mennesker, men man havde ikke undset sig for at angribe ham fra prædikestolen og derved drive ham fra brødet og styrte ham ud i den største elendighed.

Tilslidst belægger Hollander den påstand, at Henneberg ikke blot havde været medlem, men også lærer i den sekteriske menighed i Frederikstad, med at berette om sit besøg og forhør dernede den 25. april 1721. Han var taget ind hos borger *Jacob Petersen*, og i dennes stue samledes foruden Hollander og Petersen naboen, maler *Christoph Kallau*, monsieur *Døhring* og baretvæver *Hinrich Theusen Becker*. Sidstnævnte fortalte i disse vidners nærværelse, at »*Albert Georg Henneberg* og *Andreas Jacob Henneberg*, skrædderen, ofte havde holdt forsamlinger i det hus, hvor der nu bor jøder, at de var stået op på en stol og så havde prædikeret«. Jacob Petersen havde nok hørt, at Alberti og studenten havde prædikeret, men at også broderen Andreas Jacob Henneberg havde prædikeret, det havde han ikke hørt. Becker tog gentagne gange til orde og fortalte bl. a., at Georg H. først havde gået i latinskole, men efterhånden havde man ikke villet tåle ham der. Om inspiranterne fra Schwarzenau, som i Husum havde overnattet hos A. J. Henneberg, fortalte han, hvad de hed og at de fra Frederikstad var taget til Husum, derfra til Slesvig, videre til Eutin og tilslidst pr. skib fra Lübeck. I Slesvig havde de bl. a. sagt: domkirken var et horetempel og præsten en horevært. Derefter berettede Kallau, at der en gang, da han havde stået udenfor A. J. Hennebergs dør, var en stor forsamling indenfor, og man havde fortalt ham, at H. ville prædike. –

Overfor Hollanders relation af 2. maj 1721 står hans kollega, ovennævnte førsteprest *Krafft*s brev af 7. juni, som Hollander betegner som »ærerørigt«. Krafft nægter at tage sin embedsbroder til alters, idet han –

efter at have udtalt sin glæde over, at Hollander havde sluttet forlig med Henneberg – på det alvorligste beskylder ham for at rette usande angreb på Henneberg for fanatisme. Tværtimod havde Henneberg selv begæret sin afsked i Holzhausen og fået den »med al velsignelse og retskafne vidnesbyrd« derfra, bl. a. fra pastor *Seip* i Pyrmont. Efter sådanne endnu foreliggende attester havde afdøde borgmester Ipsen og han dog ikke i blinde ansat ham ved skolen, og havde arbejdet redeligt efter sine evner til trods for nogle ufortjente bagtalelser. *D. Neuse* havde aldrig været afsat præst i Wernigerode, men var der stadig som en retskaffen teolog og superintendent. Neuse havde givet Henneberg det vidnesbyrd, at han var en ærlig skolens tjener. *Alberti* havde i 2 år haft et værelse hos Henneberg, hvis bror boede i Frederiksstad nogle år forinden og i 5 år passede den lutherske skole for pastor *Steinhammer* og vel 100 gange havde prædikeret i den lutherske kirke. »Min hjerte hr. collega skulle engang overtænke, hvad Gud i himlen vel siger til sådanne usandheder.« *Krafft* havde selv til kongen erklæret, at der slet intet forelå mod Henneberg.

Det er ikke let for eftertiden at dømme de to præster imellem. Men det må anses for givet, at Henneberg omkring 1714 har været en omstridt mand i Husum, efter at han i Frederikstad havde været lærer, holdt gudelige forsamlinger og stået i forhold til kvækere og andre ukirkelige sekter der i byen. Trods pastor Hollanders og andres skarpe forfølgelse har hverken kongen eller overkonsistoriet på Gottorp, såvidt vides, foretaget sig noget imod Henneberg.

Måske skyldes dette den mægtige statsminister og pietist *Johann Georg von Holsteins* indflydelse. Til ham sendte *Krafft* den 13. sept. 1721 et brev, hvori han omtaler et vajsensus uden at angive hvilket. Måske er det Slesvig, hvor pastor *Paul Mercatus* i 1719 på egen bekostning havde oprettet et lille vajsensus, måske har der været planer om at oprette et sådant i Husum på den tid, skønt denne by først får sit vajsensus i 1773, altså efter *Kraffts* død (1751). Hvorom alting er, *Krafft* skriver videre ordret: »Herved vil jeg anbefale *Henneberg* på bedste måde. Han vil kunne være vajsensuset til megen, megen nødvendig nytte i tysk og i trofast opdragergerning, for ikke at tale om syning og andet.«

Det blev Flensborg, som skulle få nytte af Henneberg ved oprettelsen og indretningen af sit vajsensus og bringe Henneberg æresoprejsning. I den protokol, som beretter om det flensborgske vajsensus' oprindelse, findes 14. januar 1722 følgende beretning af købmand og fattigforstander *Jes Lorenzen Lorck*: »Da jeg i begyndelsen ofte havde drøftet sagen med min brordatter¹⁾, besluttede vi at skikke bud efter Jacob Henneberg fra Fre-

1) Christina Lorenzen Lorck, som tidlig havde mistet sin far, havde hørt om Franckes vajsensus i Halle og først fået ideen. Død 1724, 29 år gammel.

deriksstad, da han tidligere her havde talt om et sådant anliggende («Mattery»). Han kom også, og vi blev enige med ham om, at vi selv ville begynde med et vajsenshus i det små. Jeg skulle stille et af mine småhuse («Baraque») i Helligåndsgangen til rådighed, og han skulle være lærer og økonom.«

Den unge pige fik ikke selv lov til at opleve den store bygning («Flensborghus»)s indvielse i 1725, men hun kunne, inden hun lukkede sine øjne, følge sin brændende tankes virkeliggørelse: ikke blot begyndtes der i det små med nogle få børn i 1722, men der gik ild i flensborgernes hjerter, begyndende med hendes stedfar, den foretagsomme og uselviske købmand *Christian Thomsen*; høje og lave gav deres regelmæssige pengebidrag, både i byen og ude omkring, selv i Hamborg, Ålborg og København, hvor bl. a. kongehuset støttede indsamlingen.

Nogle år før København kunne Flensborg den 28. maj 1725 lade en stolt vajsenshusbygning indvie ved provst *Frans Møller*. Virksomheden begyndte med 5 børn fra Marie sogn og 5 fra Nikolaj foruden et af Hennebergs egne og et af hans datters børn, ialt 12. Henneberg ansattes som lærer og hans datter, *Anna Adams*, som madmor («Küchin»).

Her kan ikke gives en udførlig skildring af det flensborgske vajsenshus' historie, men kun gengives et par breve fra Henneberg fra den følgende tid og til ingen ringere end justitsråd, senere etatsråd *J. W. Schrøder* i København, som så ofte var mellemmand mellem kongen og pietisterne i hele landet.

1. nov. 1726 skriver *Henneberg*: »Med vort vajsenshus står det nogenlunde til, men det er alligevel svagt; vi er nu ialt 28, gamle og unge. Hr. *Chr. Thomsen* er omtrent 200 rigsdaler i forskud, og mange stakkels forældreløse sukker endnu efter at få pleje og undervisning.« Sidst på året omtaler han både provstens omsorg, kærlighed og møje med vajsenshuset, men også »vore modstandere« uden at sige mere.

23. juli det følgende år anmoder han om, at vajsenshuset må få toldfrihed for de varer, der fremstilles her, i lighed med fabrikker. Han har talt med toldforvalter *Holst* derom, og provsten har en aften beværtet ham med vin efter en lang samtale og ønsket, at han oftere skulle komme til ham. Og så hedder det ordret: »Med hensyn til salmebogen bliver der ofte konfereret med ham. Manden *Jens Matzen* fra Tønder har nu været hos mig angående deres påtænkte vajsenshus. (Han vil have Henneberg til hjælp) ... Jeg og hr. *Thomsen* har glædet os meget over missionen i Trankebar.«

En uge senere sukker han: »Ak, havde vi dog vor Frelzers sindelag! Men desværre: lige så ukendt Kristus er, er også hans lære. Provstens gemyt er altid i uro (m. h. t. sagtmodighed); alle præster er utilfredse med ham.« Han vedlægger en ansøgning om en klingpung til fordel for Balzer Nissens

skibe, som er blevet kapret af algierske sørøvere. – Nytårsaften sendte han Schrøder en papirsaks og nogle andre ting, som er lavet i vajsenuset, som en erkendtlighed.

Den 15. december havde han allerede sendt et længere brev som tak for Schrøders brev af 20. nov. Han skrev heri: »Da jeg modtog Deres højædelheds skrivelse, så jeg af lutter glæde slet ikke underskriften, men vendte brevet 2–3 gange til alle sider og vidste ikke, hvad jeg skulle gøre med det. Så gik det mig, som David siger (psalme 126, 1): Når Herren befrier de fangne i Sion, så vil vi være som drømmende. Da fyldes vor mund med latter og vor tunge med frydesang. Så vil man sige iblandt hedningerne: Herren har gjort store ting imod os, og vi blev glade.

Da jeg lod den kære hr. Thomsen læse brevet, gik det ham på samme måde, så vi græd af glæde. Nævnte hr. Thomsen var netop meget mat og svag i troen på grund af de mange debatter, som lød ved sidste kirkeregnskabsmøde, hvor bl. a. vedtoges, at der skulle gå en klingpung rundt i kirken til fordel for fangne sømænd efter provstens ønske, til skade for indsamlingen til vajsenuset. Provsten blev så vred, at han ikke blot holdt op med at betale sine kvartalspenge til os, men han er også hovedsagelig skyld i, at ingen af præsterne mere besøger os eller tænker på os.

Man må mest undre sig over, at manden under sin tvist med magistraten også lader det gå ud over vajsenuset, som dog ingen skyld har deri. Gud formilde hans og enhver uvenligsindets hjerte med Jesu kærligheds ånd, så at alt stridigt smeltes bort og fortæres derved og vi i hans kærlighed evigt må være ham til velbehag!

Dersom noget ubehageligt skulle sendes Dem fra provsten, beder jeg om ved lejlighed alligevel at betænke vort vajsenuset. Gud gengælde vor dyrebare kronprins (senere kong Christian VI) og hans durchlauchtige gemalinde den høje og store kærlighed og velgerning, de har bevist imod os, og forsikre deres hjerter om, at dette ikke skal være forgæves, men også bære frugt i evigheden med stor velsignelse. Vi vil ikke ophøre med at bede om, at alle gode tings gengælder vil forfriske dem, når det tiltrænges. Deres h. æ. ved dette, uden at jeg nævner det, da Gud har givet Dem kærlighedens ånd, hvilket kraftigt lyser frem af alle Deres breves linjer. I samme ønsker jeg Dem hjerteligt at blive og forbliver jeg med lydligste hilsen i skyldigste respect

Deres h. æ. lydligste

Andreas Jacob Henneberg.«

23. januar 1727 mener han, at bibliotekarius *Andreas Hojer* vel nok vil volde dem de største vanskeligheder, da »denne på det intimeste står på vore modstanderes side.« 10. marts s. å. hedder det: »Kunne vi bare få

Vajsenhuset i Tønder.

lov til at indrette et skrædderi for soldateruniformer og en kran¹). Med trykningen af salmebogen bliver der med det første gjort en begyndelse. Præsterne, som ret ofte besøger os, er her med stor fornøjelse. Mons. Buchard har været her med Deres hilsen til mig.«

I brevet af 10. maj 1727 findes følgende interessante oplysning om planerne for Tønder Vajsenhus længe før *Schrader*: »*Jens Matzen* ville gerne have et vajsenhus indrettet i Tønder, en tanke, hvormed han allerede har gået svanger gennem nogle år. Han har også fra begyndelsen støttet vort foretagende. Han har allerede »seiner vorgebenden Begierde nach« af egne midler købt et hus dertil, hvori der kan optages 20 eller flere børn, og anlagt en uldfabrik, for at børnene ved siden af undervisningen kunne beskæftiges.« Henneberg beder om Schrøders råd. – I et brev af 31. maj nævnes bogstaver til trykkeriet samt manden fra Tønder.

1) Allerede året forud havde man på Skibbroen bygget den store skæve kran for derved at få en indtægt for vajsenhuset. P. Rivesell: Versuch einer Beschreibung der Stadt Flensburg, 1817, s. 180, 345.

Det sidste bevarede brev er af 5. juli 1727 og indeholder følgende hjertesuk: »Der findes ved vor virksomhed ingen blandt forstanderne, som alvorlig vil tage en hånd med for at fremme sagen. De vælter det altsammen på den gode hr. *Christian Thomsen*, som det derfor falder temmelig svært og som ofte beklager sig, hvilket man heller ikke kan fortænke ham i, når man betænker hans egen store husholdning og handel ... Provst *Møller* er igen tvær.«

Af vajsensusregnskaberne fremgår, at *Henneberg* kaldes »Waysenvater« og får 2 mark i ugentlig løn. Hans datter, *Anna Adams*, kaldes »Waysenmutter« og får 30 mark om året. –

Vi kommer nu til *Hennebergs* sidste livsafsnit, virksomheden i Tønder. Da *Krafft* – 24. aug. 1738 – omtaler ham som en »gottesfürchtiger Schulmeister, der vor etlichen Jahren in Tundern als des nunmehr (1737) seel. Hr. Consistorialraht *Schraders* gewesener Waysen-Schulmeister verstorben,« ligger det nær at antage, at hans ansættelse skyldes provst *Schrader*, selvom der intet findes derom i Tønder provstiarkivs lærerbestallinger. *Schrader* kom først til Tønder i 1728, og *Henneberg* kan da være bleven ansat i 1729, for hvilket år han heller ikke længere har fået løn fra vajsensuset i Flensborg.

På den tid var det senere tønderske vajsensus ikke bygget; det skete først 1732–33, og først 1735 blev det indviet. Kirkebøgerne, som måske kunne have givet besked i en eller anden retning, eksisterer ikke mere. Imidlertid findes i »Register over begravede i Tønder« under 28. okt. 1730 »*Henneberg Schulmeister*«, og at han har efterladt sig en enke, fremgår af renteskatregistret 1730 side 42, hvorefter »salig *Hennebergs* enke« er sat til 8 skilling. Eftersom der som nævnt i *Frederikstad* den 6. dec. 1722 er begravet »*Andreas Hennebergs Frau*«, må *Henneberg* have indgået nyt ægteskab. –

Henneberg er en af de mange mærkelige skikkelser, som trådte frem under fællesbegrebet »pietisme« i vort land.

KILDEHENVISNINGER OG NOTER

S. 89: *Hennebergs* personalia: den luth. kirkebog i *Frederikstad*.

S. 90: *Johannes Steinhammer* var fra *Behrend* i *Angel*, 1704–16 compastor og rektor i *Frederikstad*, 1705 gift med enke *Elsebe Wilms*, datter af afd. *Levin Albrecht*.

S. 90: *Krafft*: f. i *Wetzlar* 1673, præst i *Sønderstapel* 1698, i *Husum* fra 1709, førstepræst fra 1712 til sin død 1751, en af pietismens høvdinge.

Hollander (1677–1739) studerede i *Kiel* og *København*, 1715–39 andenpræst i *Husum*. Skønt søn af den pietistvenlige præst i *Sorup*, *Johann Holländer*, en stærk modstander af pietismen ligesom den flensborgskfødte gen.-superint. *Thomas Clausen*. *Hollanders* indberetning Abt. 18, nr. 72 i landsarkivet på *Gottorp*.

S. 92: *Alberti* hørte til de fanatiske pietister, som forordn. af 1711 var rettet imod. Efter et ophold i vajsensuset i *Halle* stiftede han o. 1710 uro i *Slesvig* (strid med pastor *Stricker*) og *Frederikstad*, hvor han sluttede sig til kvækerne.

S. 92: David-joristiske sekt: tilhængere af den hollandske fredelige gendøber David Joris (død 1556), som især havde venner i Ejdersted.

S. 94: Butlarske sekt: navnet hidrører fra den sværmeriske pietist Eva von Butlar (1670–1717), som 1706 på grund af udskjelser udvistes fra Lüde ved Pyrmont og i Altona kom til besindelse og forståelse med kirken.

S. 94: Kvækerne i Frederikstad. 1673 klagede pastor Fabricius over, at de tænkte sig ind; 5/8 1703 bortvistes de fra byen, men 1725 findes endnu 20 kvækere (Schriften d. Ver. f. S.-H.sche K.gesch 2. rk. III, 451; IV, 51 og 55).

S. 94: Kraffts brev i Abt. 18 nr. 72.

S. 94: Krafft til Holstein: Ledr. 455 Fol. (Kgl. bibl., Kbh.).

S. 94: Vajsenhusets protokol og regnskaber i Flensborg byarkiv.

S. 94: Lorck: billede af nævnte familie i Flensborg bys historie II, 161.

S. 95: Hennebergs breve til J. W. Schrøder: Ledr. 499, 4 og Ledr. Fol. 429–31.

S. 97: Tønder: Landsarkivet i Åbenrå.

NOGLE MINDER

Fortalt af afdøde Niels Beyer Hostrup

Jeg er født den 12. marts 1866 på Høgsbrogård, Hviding sogn. Min far, Carl Peder Hostrup, er født i Jejsing, Hostrup sogn, og var af gammel slesvig-holstensk slægt. Han fik gården med min moder, Mette Marie, f. Beyer, som var eneste barn. Skønt min far var udgået fra et tysk hjem, tillod han dog, at vi søskende blev undervist hjemme af en huslærer fra Danmark. Derigennem fik vi kendskab til dansk åndsliv og historie, så vi allerede som børn følte os som ægte danske. Min fader døde pludselig, da jeg var 14 år, og nu kom der trange år for min moder. Tiderne var dårlige for landmanden, og der kom uheld i besætningen. Og så kom det store spørgsmål, da jeg blev 17 år, om jeg ville melde mig til stamrullen og blive tysk soldat eller udvandre til Danmark. Jeg valgte det sidste og fik så samtidig en udvisningsordre. Det var i 1883. Jeg var nu som elev 2 år hos Johannes Lavridsen i Vejen og en vinter på Hjortlunde Høj-skole, men længtes dog stadig hjem.

Nogle af mine kammerater var på den tid tysk soldat for at kunne overtage gårdene, som ellers skulle sælges, og efter lange overvejelser besluttede jeg at drage hjem og indsende en ansøgning om tysk borgerskab. Sagen var den, at medens ansøgningen var inde, kunne jeg gå i ro for kommuneforstandere og gendarmen. Jeg fik afslag 5 gange og måtte så straks over grænsen. Men jeg kom stadig tilbage og fornyede ansøgningen. Sådan gik tiden til 1893.

Imens mødte jeg også på session i Ribe og blev taget til dansk soldat, men trak så højt nummer, at jeg ikke kom ind. I forsommeren 1893 mod-

tog jeg så et brev fra Slesvig om at komme dertil dagen efter og møde på et bestemt klokkeslet ved et bestemt hus. Så kunne jeg måske få en for mig vigtig sag ordnet.

Jeg rejste selvfølgelig derned og blev modtaget i døren af en mand, der trak mig indenfor og låsede døren. Da vi havde taget plads, fortalte han mig, at han var kommet i en stor forlegenhed. Han var regeringssekretær hos overpræsidenten, som var rejst på orlov. Dagen efter skulle stedfortræderen komme, og kassen måtte tælles op. Der manglede 60 mark, som han ikke kunne skaffe. Hvis jeg ville give ham dem, ville han være meget taknemlig, og da han havde med ansøgninger at gøre, mente han nok at kunne fremføre min ansøgning for stedfortræderen, at den blev godkendt. Jeg gav ham med glæde de 60 mark og forsvandt skyndsomst. Resultatet kom 8 dage efter. Udskrivningsordren var taget tilbage, og jeg blev tysk undersåt, såsnart jeg var løst fra Danmark. I efteråret 1893 blev jeg tysk soldat og kom til at ligge i Slesvig. Jeg var da 27 år, meget ældre end de andre og fik derfor snart navnet »Der alte Däne«. De to år som soldat gik jævnt godt. Den største oplevelse, jeg havde, var med grev von Waldersee, der var korpskommandør.

Det første år kom han, da skolen var overstået, og vi skulle i kompagniet. Forinden havde vi stor øvelse på kasernegården, hvor en af underofficererne agerede Hans Excellence. Han spurgte os så ud om alle mulige ting vedrørende soldatertjenesten, og vi skulle så svare og især ikke glemme at sige »Euer Exzellenz« til hvert svar.

Ved paraden stod vi opstillet ved Klosterkro, og Waldersee kom fra Rendsborg. Alle beredne officerer red ham imøde. Men pludselig kom en rytter farende på en hvid hest langs med fronten, hvor vi stod med præ-senteret gevær. Det var Waldersee. Da han kom til slutningen af geledet, red han ganske langsomt tilbage og holdt så lige ud for mig og sagde kun: »Warum sind Sie so alt?« Jeg måtte betænke mig for at finde et svar: »Bin 9 Jahre im Ausland gewesen, Euer Exzellenz.« Så spurgte han ud, hvor jeg var fra, om jeg havde en gård og om hvor stor den var og meget andet personlig. Det drejede sig slet ikke om tjenstlige sager. Jeg var den eneste ved hele kompagniet, han talte med.

Næste år, da det samme gentog sig, holdt Waldersee igen hesten an lige ud for mig og sagde: »Nah, da haben wir den alten Dänen«. Det var mærkeligt, at han kunne genkende mig igen.

Som medlem af Haderslev Kreds dag var jeg med, da vi ved Frederikshøj modtog kong Kristian X og hyldede ham som vor konge. Samme dag var jeg med til repræsentation på Harmonien i Haderslev og til det store stævne på Dybbøl dagen efter.

De stolteste dage i mit liv.

Slægten Svennesens gård på Barsø.

Et par spillemandsbøger fra Barsø

Af H. Vad Thomsen

Man finder stadig i Danmarks jord, på markerne ved pløjning, i moserne, når der skæres tørv eller drænes, minder om vore forfædre. Flintøkser fra stenalderen, sværd, smykker og lerkar fra bronze- og jernalderen, et langt tidsrum spændende over 8000 år.

Når man ser hen til dette vældige spand af tid, kan det måske synes mindre spændende, når man står over for fund af en anden art, der kun går små 200 år tilbage, f. eks. når det gælder det, der her skal omtales, nemlig et par gamle spillemandsbøger, skrevet i slutningen af det 18. århundrede og begyndelsen af det 19. Men – en flintøkse kan vanskeligt forgå, intet bider på den, medens papir og blæk derimod er noget yderst forgængeligt materiale. Bogorm gnaver, fugtighed gør skriften ulæselig – og hvad der næsten er det værste: mangel på pietet har ladet mangan en interessant nodebog gå op i luer under gruekedlen!

Så meget desto større er glæden derfor, hver gang der – med års mellemrum – dukker sådan en gammel bog op.

Som en stor bølgebryder ligger ud for Genner Bugt i det sydlige Lillebælt en af Danmarks mange, skønne øer, Barsø, og her, på en gammel slægtsgård, der siden 1500 tallet har været i slægten Svennesens eje, opbevares bl. a. et par gamle nodebøger med dansemelodier. Med stor pietets- og slægtsfølelse værner man på gården om alt, hvad slægten gennem århundreder har samlet af smukt og interessant: ældgamle dokumenter, udskårne kister, fint porcelæn og ærværdigt sølvtøj, – og så disse spille-

mandsbøger, som her skal siges et par ord om. Men udtømmende kan det ikke blive, for dels må meget endnu underkastes en nøjere undersøgelse, og dels ville det vel falde mange ikke-musikkyndige for »lærd« ud.

Den mindste – og muligvis ældste – bog er kun ca. 18 × 11 cm, altså et bekvemt lommeformat, den består af 2 dele, hæftet hver for sig med tyndt sejl-garn, det hele indbundet i et ret stift kardusomslag. Første del består af 16 blade, anden del af kun 4, alt tæt beskrevet; man kom dengang ikke så let til nodeskrivning som i dag, hvor man i enhver musikhandel kan købe det nodepapir, man skal bruge. I gamle dage måtte man selv med lineal tegne de 5 nodelinier på hvidt papir, så først kunne den egentlige nodeskrivning begynde. Det er derfor let at forstå, at man fyldte arkene, undertiden uden småligt hensyn til, at man skrev dansene ud i ét, hvad der nu kan volde besvær ved læsningen – men spillemanden, der skrev noderne, kendte jo melodierne, bogen var kun en »huskeseddel«, for ham var der ingen problemer.

Noderne er skrevet med stor elegance, man mærker en rutineret nodeskriver, nogle sider er skrevet med en anden og endnu flottere håndskrift end de øvrige, det meste er ved skrevet af bogens ejer og bruger, hvis navn, Thomas Schwennesen (Svennesen), Barsø, står både på bindets inderside og et par gange inde i bogen, den ene gang med vedføjjet årstal 1804 (1814?). Men den er sikkert påbegyndt noget før, de første sider er skrevet mere ubehjælpsomt end de senere, måske i slutningen af det 18. århundrede. De 150–170 år er heller ikke gået sporrøst hen over bogen: Mange noder og nodelinier er udviskede og næsten ulæselige, og da nodeskriveren ikke altid tog det lige højtideligt med nodeværdier og taktstreger, er det noget af et puslespil at få mening i adskillige melodier. Heldigvis var den tids musik klart og logisk opbygget, så ved hjælp af tålmodighed og gætteevne lykkes det tit at få melodien til at dukke frem i brugelig, altså spillelig, stand – men lad os nu se på indholdet, det er jo dog det væsentlige.

Trods sin lidenhed rummer denne lille bog ca. 140 danse og arier. De afspejler selvfølgelig først og fremmest den egne dansemoder, de har været spillet på, men navnene på dansene er fælles ikke alene for Danmark, men for en stor del af Europa. Det er danse som skotsk, engelskdans, reel, ecosaisser og navnlig vals, den sidste begynder nu at gå sin sejrsgang blandt folkene og dukker op i Danmark omkring 1780–1790. Og da nu navnet vals, eller som det skrives på tysk, Walzer, findes som én af de første danse, kan man nogenlunde sikkert gå ud fra, at bogen næppe kan være ældre. Men det er jo også en pæn alder.

Blandt de sange – eller arier som de kaldes – som bogen også rummer, findes bl. a. en af tidens, og det er jo oplysningstiden, yndede drikkeviser »Mit fulde glas og sangens raske toner« af nordmanden Zelitz, dog ikke ganske rigtigt gengivet. Mange andre af sangene er vist af tysk oprindelse, hvad de næsten helt udviskede titler røber.

Den tidligere så yndede menuet er kun sparsomt repræsenteret, den er ikke »moderne« mere. Også contradansen er sjælden, det er pardansens tid, der nu begynder, men endnu er der nogenlunde ligevægt mellem antallet af gamle danseformer: rækkedanse, runddans og kvadrilledanse og de nu yndede pardanse som vals, schwebisch og til dels skotsk, hvilket synes at tyde på, at bogen stammer fra en brydningstid, hvor man endnu holdt fast på meget af det gamle, men ikke gik af vejen for at følge »moden«.

Hvordan man har danset de forskellige danse på Barsø, vides ikke, danse af samme navn har været udført på forskellig måde i de forskellige egne af landet – men musikken har vi, en rigdom af muntre og yndefulde melodier, som det stadig vil være en glæde at spille eller lytte til. Beskrive musik i ord kan man selvfølgelig ikke, men en hentydning til wienermusikken på Haydns og Mozarts tid vil måske kunne antyde lidt om stilen, iøvrigt bliver dansene afskrevet for senere at kunne spilles for større kredse, så at den musik, der en gang lød på den lille ø – og måske også ovre på »fastlandet« – og fik liv i benene og glans i øjnene, nu efter den lange pause igen kan sprede glæde hos nutidens fortravlede mennesker.

Inden vi forlader den lille bog, skal lige nævnes en melodi, der falder uden for de øvrige. Den står på sidste side, noget for sig selv og er skrevet i lange nodeværdier, »halve noder« kaldes de i musiksproget, man ser dem stadig i vore koralbøger, og det er vel også en åndelig sang eller salme, der har fået plads i dansebogen. Som overskrift står »Far dog fort«, men teksten mangler desværre – mon nogen skulle kende den? Hvis man på sædvanlig vis synger den eller spiller den på violin, lyder den meget uforståelig, den er nemlig skrevet – uden at det er angivet – i den såkaldte soprannøgle, der brugtes i tidligere tiders vokalmusik, men nu er gået af brug. Når den soprannøgle anvendtes, måtte man synge tonerne to toner under den egentlige notering – og når man tager hensyn hertil, lyder den lille melodi udmærket.

Det meste af det foran skrevne gælder også den anden og lidt større nodebog. Desværre mangler de første sider, hvor ejermandens navn måske har stået, ligesom der er revet en del sider ud inde i bogen, men nederst på en side står et navn, der vist kan læses som: Thomas Swennesen på Barsø Øn 1811, altså samme ejermand og samme tid som for den lille bogs vedkommende. Og den indeholder da også tildels de samme danse, men med andre melodier. Det er i det hele taget morsomt og frapperende, når man har haft lejlighed til at gennemblade temmelig mange spillemandsbøger fra tiden 1765–1865, at lægge mærke til den store rigdom, der har været på dansemelodier. Der træffes vel gengangere, men i betragtning af den store stofmængde forbausende få. Blandt gamle kendinge træffes her fra Barsø en melodi, der bedst kendes under navnet Sønderhoning, her på Barsø kaldes den Polsk. Af polskdans træffes der i den store bog adskillige, men den en gang så yndede dans, der vel i sin tid var en hel lande-

plage, er nu i stærk tilbagegang. En anden gammel bekendt er en meget smuk vals, der også træffes fra Vardeegnen, fra Agerkrog.

De fleste dansemelodier fra den tid har kun navn efter dansen, Vals, Engelsk Dans, Polsk, Menuet o. s. v., men man træffer dog også på ganske morsomme og historisk interessante navne som f. eks.: Da St. Peder vandred om, Menuet de Kønigin Louise von Prussia? (hun var højt elsket af sit land), March de Printz Fridrig (mon den senere Frederik d. V?), Menuet de Kiøbenhavn (morsom sproglig blanding af fransk, dansk og tysk) og Bonne Parties March (ja, bøgerne stammer jo fra Napoleonstiden, Napoleon kom jo – desværre – også til at betyde noget for Danmark). En anden march er bygget over en melodi fra en fransk opera af komponisten Gretry: De to gerrige. Denne opera var den gang meget yndet og meget udbredt. Den berømte svenske digter og sanger, Bellman, har ligeledes anvendt melodien til en af sine »Fredmans Epistlar«. Ganske morsomt at se udbredelsen: Paris, Barsø og Stockholm. Man har været helt godt med »på moderne« på den lille ø.

Nu vil måske en eller anden spørge om, hvem der har komponeret alle disse melodier, og svaret må desværre lyde: det vides ikke, og bliver vel aldrig opklaret, for komponistnavne mangler næsten totalt i tidens spillemandsbøger. Mange, måske de fleste, danse er kommet til os fra udlandet, Tyskland, Østrig, Frankrig og England, enkelte er dog nok skrevet af danske spillemænd, men vi ved intet sikker – endnu. Måske fremtidens forskere kan løse nogle af gåderne.

Til sidst et lille hjertesuk: Trods den kendsgerning, at folkedans og den dertil knyttede spillemandsmusik dyrkes med stor iver, og trods de mange, store stævner rundt i landet, der udbreder kendskab til vor gamle kulturarv på dette område, er det desværre ikke lykkedes at få ret mange gamle spillemandsnodebøger frem til undersøgelse – og der må dog ligge mange, ja sikkert særdeles mange, gemt hen rundt omkring i Danmark, når man tænker på de hundreder og atter hundreder af spillemænd, der har virket her gennem tiderne. Det er både smukt og rigtigt at værne om tingene fra vore fædres tid, men noder er døde, indtil spillemanden puster nyt liv i dem – og det både kan og vil nutidens »spillemand«. Skulle der være nogle, der har sådanne gamle håndskrevne nodebøger, vil Danske Folkedanseres Spillemandskreds *meget* gerne have lov til at låne dem og kigge dem igennem og eventuelt tage afskrift af det bedste, hvorefter ejeren selvfølgelig, om det ønskes, får dem tilbage igen. Vi kan ikke undvære forbindelsen tilbage til fortiden, enten det nu er i skikkelse af økse fra stenalderen, eller en landsbyspillemands gamle, gulnede noder. Øksen må frem i dagens lys og fortælle sin historie, og noderne må spilles for at få nyt liv. Kultur på bunden af en dragkiste er trods alt en død ting.

Sindelag ved Sydgrænsen

Pastor J. R. F. Augustiny og hustru, f. Thomsen

Af Børge L. Barløse

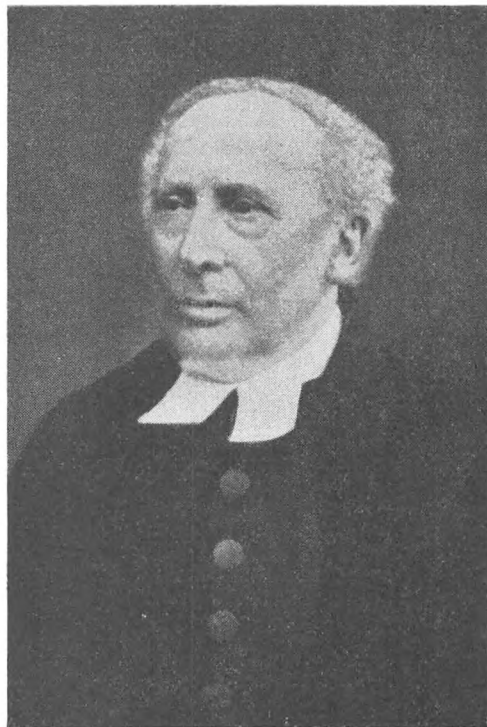
Det hører til pastor N. A. Jensens fortjenester, at han ved en gennemgang af »den gamle feltpræst«, E. Høyer-Møllers papirer i 1922 fandt et manuskript betegnet som »Tale ved fru pastorinde Augustinys grav, d. 22/4 1857 i Hollingsted«. ¹⁾ Heldigt og fortjenstfuldt var fundet, fordi det straks blev muligt at fastslå, at den præstefru fra »det sydligste Slesvig«, som Høyer-Møller skildrer så fængslende i bogen »Tre af mine venner«, er identisk med fru *Caroline Catharina Christine Augustiny, f. Thomsen*. Hertil kommer, at fortællingen med denne viden som udgangspunkt afgiver et interessant kildestof, som navnlig belyser visse kredses reaktioner på de vekslende påvirkninger, der fandt sted under og efter Treårskrigen. Det er billedet af disse brydninger, afspejlet i en enkelt familie, der her skal forsøges tegnet. ²⁾

Først skal jeg dog i størst mulig korthed præcisere, hvad den gamle feltpræst beretter:

Under et besøg ved en af de troppeafdelinger, der efter Istedslaget forrettede forposttjeneste ved Hollingsted, får Høyer-Møller af afdelingskommandøren at vide, at mens den stedlige præst har været en af »de vildledte«, o: har taget parti for slesvigholstenerne, har fru en ikke blot sluttet sig til det danske mandskab, som er indkvarteret i præstegården; men ved at sørge for dets fornødenheder bærer hun i virkeligheden på en overmenneskelig arbejdsbyrde, som øjensynlig undergraver hendes helbred. Under en række påfølgende besøg i præstegården og fortrolige samtaler med fru en får Høyer-Møller nu bekræftet, dels at der hos hende er vågnet en kærlighed til Danmark og det danske sprog, dels at hun bevidst søger at gøre bod for sit eget og ægtefællens politiske fejltrin ved på een gang at pleje en lille såret hornblæser og opvarte det indkvarterede mandskab. For at vise, at hun og hendes mand i fremtiden ønsker at være eet med folkene og for at få fred i sine anfægtelser, deltager hun i altergangen ved en af Høyer-Møllers feltgudstjenester.

Efter krigens slutning betaler hun som ventet anstrengelserne med sit liv. På dødslejet trøstes hun ved ordene fra Johannesevangeliets 14. kapi-

tel, som Høyer-Møller læser i den danske soldaterudgave af Det nye Testamente.³⁾ Efter begravelsen, der finder sted i overværelse af »alle dem, der havde været vidne til hendes anstrengelser og nydt godt af dem«, er det så, at feltpræsten foreslår de ord til indskrift på hendes gravsten, som

Pastor J. R. F. Augustiny.

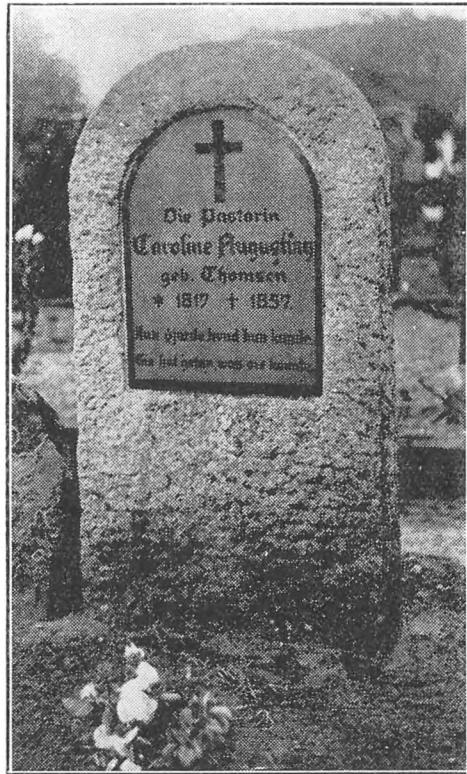
danner overskrift til hans fortælling om hende: *»Hun gjorde, hvad hun kunne«*.

Det vil af det her anførte forstås, at Høyer-Møller under krigens sidste fase blev kronvidne til et intermezzo, der åbner os indblik i de omstændigheder, hvorunder et slesvigsk kvindesind omkring midten af forrige århundrede fandt sit ståsted. Et gribende eksempel på, hvordan lysene i Sydslesvig har blafret i tidens storme ...

Den lille, spinkle præstefru – hun betegnes af Høyer-Møller som »indtagende, uden at være smuk« – var vokset op på herregården Brunsholm i Esgerus sogn, hvor hun fødtes 18/2 1817 som datter af den tidligt afdøde godsejer Jensenius Thomsen (en søn af etatsråd Asmus Thomsen til Dyttebøl i Gelting sogn). Moderen hed Henriette Barner. 21 år gammel blev

Caroline Thomsen gift med cand. theol. *Johann Rhode Friedrich Augustiny*, der havde været huslærer på godset Schönhagen, men som i 1838 fik præstekald på Oland, den nordligste af Halligerne ved vestkysten. Pastor Augustiny var født 6/4 1803 i Mysunde, hvor faderen, Friedrich

Gravmæle over fru Augustiny.

A., dengang var forpagter af kroen og den kgl. færge. Moderen, Anna Krabbe, var en provstedatter fra Sønderborg.⁴⁾

På Oland med dens 80 beboere og 6 skolesøgende børn fristede de unge præstefolk en meget spartansk og yderst ensformig tilværelse. Her kom 3 af deres 4 sønner til verden, her oplevede de stormflodsnætternes knugende uhygge, og her kom de ganske uforvarende ud for en påvirkning, som greb dybt ind i deres skæbne. En boghandler fra Leipzig besøgte engang øen sammen med et hold badegæster fra Før. Da han erfarede, at pastor Augustiny end ikke havde råd til at følge tidens begivenheder i en avis, betænkte han ham med en større bog gave, der blev sendt den følgende sommer. Blandt bøgerne var en del af de flyveskrifter, som nærrede uroen i hertugdømmerne og var medvirkende til rejsningen i 1848.

Da den indtraf, var Augustiny ikke længere Halligpræst. I 1844 var

han blevet »befordret« til Hollingsted. Men her viste en stor del af menigheden åbenlyst slesvigholstenske sympatier, og da superintendent N. Nielsen i 1849 organiserede sin kampagne mod regeringskommissionen, var Augustiny blandt dem, der underskrev adressen af 22. august.⁵⁾ Ifølge hustruens beretning – overleveret i Høyer-Møllers gengivelse – vaklede han til sidste minut, men skrev under, da *hun* af frygt for pøbelen tilskyndede ham dertil.

Efter Istedslaget var der vendt op og ned på begreberne. Fru Augustinys ændrede holdning kender vi fra det allerede nævnte. Præsten har ikke på noget tidspunkt lagt hende hindringer i vejen. Selv bestræbte han sig for uden at være anmassende at komme til at stå i et gunstigt lys hos den restituerede danske øvrighed og især hos sine gejstlige foresatte. Det fremgår allerede utvetydigt af Høyer-Møllers beretning, hvor Augustiny af pladskommandanten betegnes som »en meget loyal mand, der vel ikke havde kunnet holde sig borte fra al politik, men som dog var af de vildledte, og meget fortrød det ... medens han nu vendte om og endogså lagde sig efter det danske sprog ...«.

Vi finder denne adfærd bekræftet og nærmere belyst i nogle aktstykker, der er bevarede, dels i Slesvigske Ministerium, dels i Regenburgs arkiv.

Endnu inden udgangen af 1850 har han taget de første skridt til forflyttelse. Selv bemærker han, at han gør sig visse forhåbninger, selv om han ikke »har helt rene hænder«, og han har formået oberstløjtnant Bentzen til at afgive en erklæring om, at han (A.) var det danske sprog så mægtigt, at han ikke alene forstod det, men også kunne føre en samtale. Kirkevisitoriet tog dog i en påtegning forbehold over for »befordring til større præstekald«. Begivenhederne fra sommeren 1849 var endnu i for frisk erindring.⁶⁾

Året efter fremfører Augustiny på ny sit ønske om forflyttelse, nu begrundet dels med hustruens sundhedstilstand, dels med hensynet til de fire sønners opdragelse. 1852 bejler han til Regenburgs gunst med en lykønskningsskrivelse, hvori han i salvesfulde vendinger hentyder til det nys forefaldne: »En fremmed ild luede trindt omkring på Herrens altre, og præsternes læber priste hvad en fordærvet tidsånd havde indgivet dem, som evangelisk sandhed. En sort-rød-gylden lap blev sat på Jesu Christi retfærdigheds kjortel og et moderne tyskeri truede med at opsluge kristendommen ... Selv har jeg under oprørets storm virket for både konge og fædreland *uden dog at kunne retfærdiggøre eller bestride min andel i gejstlighedens skyld* ...⁷⁾

Det næste skridt, pastor Augustiny tog for at fremme sin sag, var udgivelsen af et lokalhistorisk skrift: Versuch einer Chronik des Kirchspiels Hollingstedt. Det kan, skønt det naturligvis indeholder adskillige autentiske oplysninger om sognets topografi og historie, ikke gøre krav på ob-

jektiviteten. Forfatteren gør endog over for Regensburg reklame med, at bogen indeholder »en dosis politik« – at den med andre ord er umiskendelig farvet af – sejren ved Isted.⁸⁾

Da Augustiny efter sin hustrus død i 1857 indgik nyt ægteskab – med Gönnä v. John – tog ønsket om forflyttelse fastere form, og i 1862 bar det endelig frugt, idet han blev kaldet til Ulsnæs. Han var altså vedblivende knyttet til Sydslesvig og til de forhold, der var herskende i de sidste år under dansk regime. Hans søskende var nu bosat bl. a. i Svesing, Kappel, Plön og Kiel, og den ældste søn blev i 1860 immatrikuleret i Kiel.⁹⁾ Med sådanne forudsætninger sad Augustiny i sit embede ved krigsudbruddet i 1864. Hvis begivenhederne i februar har givet ham stof til eftertanke, har de i hvert fald ikke bragt ham videre end til en forsigtigt afventende holdning, der falder helt i tråd med hans afdøde hustrus ord til den danske feltpræst: »*Det ligger ikke i hans karakter at møde modstand med styrke og kraft . . .*« 15/2 skriver han til sin nabo, den fordrevne pastor Rottbøl i Brodersby:

»Tro mig, tilskyndelsen til at hidføre Deres afgang er kommet udefra, man er i hemmelighed blevet enige om ved den første storm – d. v. s. straks efter preussernes og østrigernes indmarch – at skaffe sig af med alle embedsmænd, der har studeret i København. Det ville ikke være sket blot et par dage senere, eftersom alle embedsmænd iflg. en proklamation fra feltmarskal Wrangel skal forblive i funktion.

Lidt efter lidt vender nu lov og orden tilbage, så broget det end så ud i begyndelsen – det var et sandt pøbelregimente. Dog gudskelov! Her i sognet gik alt dog temmelig godt – de elskede faner vajer ikke i nogen af landsbyerne, med undtagelse af Stenfeld, hvor der skal være 2. Jeg har heller ikke indtil nu set nogen kokarde.

Min kone og jeg er gudskelov sluppet med forskrækkelsen. Man ønskede af mig, at jeg foreløbig ville udelade den specielle forbøn i kirkebønnen (vi har som bekendt kun en foreløbig bestemmelse derom af visitatoriet). Dertil mente jeg at kunne sige ja, uden at krænke min ed, da landet er okkuperet af fjender. Jeg erklærede endvidere: at jeg ikke besøger nogen politiske forsamlinger og ikke tager aktivt del i nogensomhelst politisk virksomhed [tilføjet: intet underskriver (!!)] og ikke vil foretage nogen demonstrationer med faner etc., men roligt røgte mit kald som hidtil.

Nu står man så under to stormagters beskyttelse, og med den amerikanske lynchjustits er det forhåbentlig forbi. Forøvrigt har jeg dog endnu det håb, at vi bliver ved det gamle moderland og på ny, hvis De selv vil, bliver naboer . . .«¹⁰⁾

Augustiny fortsatte som præst i Ulsnæs indtil sin død i 1880. Hans anden hustru overlevede ham i 28 år. De fire sønner af første ægteskab,

som var vokset op i Hollingsted præstegård, fik ikke senere tilknytning til Danmark. Den ældste, Friedrich Augustiny, kom ganske vist på latin-skolen i Flensborg, men blev som nævnt – da det kom til stykket – immatrikuleret i Kiel.¹¹⁾ Efter at have taget doktorgraden i Rostock og vundet sig et navn som filolog, døde han i Gera 1925. De to næste i rækken, tvillingbrødrene Felix og Julius, blev postfunktionærer, henholdsvis i Slesvig og Christiansfeld, medens den yngste, Peter Augustiny, udvandrede til Kalifornien.¹²⁾

En mere omfattende slægtsoversigt falder uden for rammerne af denne artikel, der kun har haft til formål at vise, hvordan en præstefamilie blev berørt af de brydninger, som Sydslesvig gennem tiderne har været skueplads for.

HENVISNINGER

- 1) Højskolebladet 1922, sp. 473.
- 2) N. A. Jensen har selv benyttet materialet som grundlag for en skildring af ægteparret Augustiny (»Et sydslesvigsk Præstehjem«, Sønderj. årb. 1943, s. 111 ff.).
- 3) V. 1-4: »Eders hjerte forfærdes ikke, troer på Gud og troer på mig. I min Faders hus er mange boliger etc.«
- 4) Die Heimat 1930, s. 30 ff.
- 5) N. Nielsen: Materialien zu einer Appellation für Schleswig-Holstein u. dessen Geistlichkeit. Slesvig 1849.
- 6) Min. for hertugd. Slesvig, henlagte sager 1849-1864 (RA).
- 7) A. til Regensburg 17/2 1852. Regenburgs arkiv (RA).
- 8) Iflg. Erslew er A. også forfatter til nogle religiøse og opbyggelige skrifter, udgivet i årene 1837-1858.
- 9) Die Heimat 1930.
- 10) I Regenburgs arkiv. – Sml. den konklusion, N. A. Jensen er nået til: at A.s sindelag var dansk, at han i 1864 »stod på nederlagets side« og fik lejlighed til at vise »sin åndelige kraft og sin personlighed i dens stille styrke«(!).
- 11) A. lod i et brev til Regensburg 25/10 1856 denne forstå, at sønnen ville besøge Københavns universitet.
- 12) Friedrich Augustiny d. y. har efterladt sig et bind erindringer: Feierabenderzählungen eines siebzigjährigen (Gera 1908). Den er anmeldt i Die Heimat 1931, s. 211 og udførligt omtalt af N. A. Jensen (anf. arb.). Et forsøg på at opspore bogen i tyske biblioteker fornylig har desværre ikke givet resultat.

BRUDSTYKKER AF
 »SOTTERUP OG OMEGN
 (1880–1910)«

En beretning påbegyndt af sognepræst Friedrich Brodersen, Herringe (Fyn), og videreført af hans broder Christian Brodersen, Ratzeburg. 1952.

Befolkningen i Sotterup var næsten udelukkende sønderjyder. I kommunen var indgiftet et par jyder og en østprøjer (alle kvinder). Endvidere var to mænd indvandrede fra kongeriget: Peter Hald, kommunens dygtigste daglejer, der helst nød pandekager 3 gange daglig, og hans nabo Niels Sørensens (kaldet Kyhn), en passioneret jæger og dygtig til at drille sine tyske folkefæller, især når han var til kros i Bredevad og begyndte at synge: »Slesvig-Holsten, stamp i grød, rød og hvid er min kulør.« Engang blev der udbragt et leve for kejser Vilhelm, og så måtte Niels Danske rejse sig for ikke at blive meldt for majestætsfornærmelse, men han rejste sig ikke mere end højst nødvendigt.

På Sotterup mark blev der engang »lavet« til bryllup, slagtet, bagt, brygget øl, gjort rent o. s. v. »Skafferne« gik i kirkeklæder fra hus til hus og indbød til festdagen. Alt blev ordnet med præst og degn i Bylderup.

På den fastsatte dag mødte gæsterne

og styrkede sig til den lange kirketur, og bruden var i fineste puds i bryllups-huset. Brudgommen, som boede i Agtrup i Mellemslesvig, kom imidlertid ikke. Men nu var man jo kommen sammen, og så holdt man fest uden brudgommen. Der blev sendt bud til Agtrup, og brudgommen blev ventet næste dag, så gæsterne blev budt til at komme igen dagen efter. De kom, og brudgommen kom. Men han havde glemt sine papirer, ligesom han havde glemt, hvilken dag han havde aftalt med sin elskede. Atter blev der sendt bud til Agtrup efter de nødvendige dokumenter. Endelig den tredje dag kunne brudeskaren sætte sig i bevægelse mod Bylderup kirke. Tre dage blev der holdt bryllupsfest på Sotterup mark, spist og drukket til den store guldmedalje.

Befolkningen elskede det danske modersmål, hvordan ellers deres nationale sindelag var. De fleste af børnene læste bibelhistorie og katekismus på dansk, det var endnu tilladt i Bylderup skole. Børnenes optegnelser fra konfirmationsundervisningen var på dansk (omkr. 1890), det reneste og mest fejlfri dansk.

Som sagt, befolkningen elskede deres danske modersmål og nød god dansk skæmt, f. eks.: »Hvorfor er Byl-

derup kirke opsat af sten?« Svar: »Jo, havde den været opsat af pandekager, var den ædt op for længe siden.«

En indædt uvilje havde man mod overordnede og embedsmænd. Nu var det jo de tyske embedsmænd, men mon det har været anderledes før 1864 m. h. t. de danske embedsmænd? Nej, den fri sønderjydske bonde, en af de mest fribårne i verden, ville styre sig selv, selv have rådighed over sine anliggender og sager og foragtede embedsmands- og regeringsmaskineriet.

Over de gamle gårdmænd var der et ret stærkt patriarkalsk præg. Der var nok drøftelse mand og mand imellem ved en pibe tobak og en kaffepuns, men ikke med børn og tyende. Her bestemte manden og tog sit ansvar, ligesom hustruen på sit område. Husbond og madmoder (huskone) drøftede dog sagerne: »A vil snak mæ mi kuhn om et,« sagde husbonden. »Vent, til æ mand æ hjem,« sagde konen. – Over de slægter, der havde boet på deres gårde i århundreder, var der noget stærkt konservativt.

»I Lendemark får de ost og brød, i Sotterup må de hungredø«, lød et mundheld. – Et tordenvejr i 1876 rasede i 6 timer (10 aften til 4 morgen), og man kunne i Sotterup tælle 30 lynbrande, deraf 3–4 i Lendemark-Bylderup. – Sotterup kro var en forbandelse for befolkningen, især for ungdommen.

Pastor Simonsen, Bylderup, (1894–1903), oversatte Vilhelm Becks prædikensamling »Fra livets kilde« og sendte et eksemplar til den prøjsiske kultusminister dr. Bosse, som i et brev til pastor Simonsen kaldte bogen »den bedste prædikensamling, jeg har læst.« Pastor Simonsen fortalte Vilh. Beck dette i et brev, og V. B. skrev til pastor Simonsen, at han (S.) på Becks vegne skulle bede dr. Bosse om inden for den prøjsiske regering at virke for at skaffe sønderjyderne bedre kår. Om dr. Bosse har forsøgt det, vides ikke, men Vilh. Beck fik forbud mod at komme til Sønderjylland for eftertiden.

H. C. Hummeluhre.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

Eksamensret til Mellemskole-,
Real- og Studentereksamen.

*Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev*

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituos, køkkenud-
styr, trikotage, herreekviperung*

**Ta'BUKO
til bords...**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Brædebro . Telefon 4 1341

Stiftet den 1. maj 1875

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjyds
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-1

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjyds Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Central 9123

Jordbrugskalk

97% kulsur kalk i varen, som den leveres, ca. 100% passerer 1 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Aktieselskabet
Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Bogtryk **Bogbind**

Th. Laursens Bogtrykkeri
Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

**Støt
vore
annoncører**

MAMMEN *specialsåmaskiner*
VILMO *kunstgødningsspredere*
GYRO og EXTI *kværne*
GYRO *kuledækkere*
GYRO *frontlæssere*
GYRO *roeoptygere*
GYRO *centrifugalspredere*
●
GYRO *kaffemøller*

A-S GYRO . SKIVE

Telefon 1500